

Adamikné Jászó Anna, Jókai novellái. Retorikai elemzésekkel

Segédanyagok a nyelvészet tanulmányozásához 233.

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2024. 309 oldal.

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA több könyvében írt már Jókai Mór munkásságáról: Jókai és a retorika, Humor és retorika az irodalomtanításban, 33 retorikai elemzés. Jelen kötet nívója, hogy a retorika módszerével elemzi Jókai novelláit.

Sok olvasó számára bizonyára újdonság, hogy Jókai összes novellájának együttes terjedelme vetekszik a regények terjedelmével. Nem csak az oldalak, a témák száma is igen nagy számú: vannak ókori és egzotikus témájú novellák, török és orosz témájúak, európai, illetve magyar témájúak, ezen belül az író koráról szólók, történelmiek és ös-történetiek. A novellák egy része nehezen hozzáférhető, ezért a szerző – az elemzések és az elméleti háttér bemutatása mellett – 12 novella szövegét teljes terjedelmével közli, segítve ezzel az olvasó tájékozódását. Ezek a rövid novellák a következők: A fehér angyal, Az eltűnt leányok, Faustina, Az utolsó csatár, Melyiket a kilenc közül?, Sylvester-éjszakák, Miért láttál?, A szegedi vésznapok, Nagymama imakönyve, A nagypapa várkastélya, A béka, A férj kabátja.

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA könyve bevezetővel (I.) indul, ahol a szerző bemutatja az irodalmi műfajok rendszerét, különös tekintettel az epikai műfajokra. Olvashatunk a novella fogalmáról, a novella műfajának kialakulásáról, a novellatípusokról, valamint az elemzés különböző módszereiről. Megtudhatjuk, hogy a novellák elemzése történhet pszichológiai, eszmetörténeti-irodalomtörténeti, poétikai-kompozíciós, szemiotikai-szemantikai, stilisztikai szempontból, illetve vizsgálható a metafora-, idő-, motívumstruktúra is. A műelemzés egyik klasszikus módszere a retorikai elemzés, amely a novellák szövegének igen komplex feltárását teszi lehetővé.

A kötet a II. számozott fejezettől kezdve korszakonként vizsgál Jókai-novellákat a retorikai elemzés módszerével. Jókai Mór három szakaszra osztotta saját munkásságát: az első korszak 1843-ban, a második 1861-ben, a harmadik pedig 1880-ban kezdődött. (Jókai 1904-ben halt meg.) ADAMIKNÉ szerint a novellák szempontjából az első korszakot két részre érdemes osztani: el kell különíteni az 1843-tól 1851-ig tartó időszakot, ezek a korai évek, a novellákban megjelennek a szabadságharc emlékei. A következő novella-korszak az 1850-es évek időszaka, a Bach-korszak. Az ADAMIKNÉ szerinti harmadik, Jókai szerint második korszak (1861-től 1880-ig) a megújuló parlamentarizmus éveit fedi le. Az utolsó korszak alkotásai, Jókai kései novellái 1880 és 1904 között keletkeztek. ADAMIKNÉ a több mint 300 oldalas kötetben rengeteg novellát elemez részben vagy egészében. Recenziómban kizárólag a hosszabban bemutatott elemzésekről teszek említést.

A könyv II., III. és IV. fejezete Jókai novelláinak első korszakát mutatja be. A szerző hangsúlyozza, hogy Jókai legelső művei a romantika korában születtek, tetten érhető bennük példaképek hatása, de semmiképpen nem nevezhetők „zsengéknek”. Már az első szövegekből jól kivehető Jókai egyedi írói hangja. Jellemző a szövegekre az olvasók megszólítása, az olvasónak a művekbe való bevonása, a kérdések alkalmazása. Többféle szerkezetű novellát alkotott az első években: van lineáris, fraktálos, kirakós-víziós, mozaikos,

keretes, leíró és lírai jellegű is. Az alkalmazott szerkezetek egy része a huszadik századi novellákra jellemző. Jókai gyakran alkalmaz enthünémát, azaz valószínűségi érvelést. A novellákra jellemző a ritmikus prózaiság, a ritmust elsősorban az alakzatok adják. Szintén az alakzatok, azaz a figurák teremtik meg több esetben a szöveg szellemességét.

Jókai első novellája, A Nepean-sziget 1845-ben jelent meg. A címben szereplő szigetre olyan bűnösöket visznek, akiknek szörnyű tetteiről nem is kellene tudni az embereknek. A szigeten szélsőséges karakterekkel találkozhatunk, ördögi alakokkal, egy ön-bíráskodó „jó ördöggel”, egy ártatlanul bűnhődő nővel, s később annak szerelmesével is. A novella azonnal nagy siker lett, Petőfi Sándor versben üdvözölte, s innentől kezdve több lap is szívesen közölte Jókai novelláit. ADAMIKNÉ retorikai elemzésében két olyan szövegszervezési eljárásra is felhívja a figyelmet, amely Jókai későbbi műveiben is előfordul majd. Az egyik a narratív metalépszisz, amelynek lényege, hogy „az író kilép a szövegből, s bevonja olvasóját a közös cselekménybe” (31). A másik eljárás a kérdések halmozása. Ennek szövegszervező funkciója van, felkelti az olvasó érdeklődését. A novella lezárása rejtélyes, s ezzel együtt jellemző a reformkorra: „Az volt Géza minden viszontagságainak alapja, hogy honát jobban szerette, mint magát, jobban, mint nejét, s hogy az ily szeretetért mi szokott lenni a fizetés? Beszélnek róla a krónikák” (idézi: ADAMIKNÉ, 30). A novellában varázslatosnak ható, szemléletes leírásokat is olvashatunk, melyek a későbbiekben is jellemzik majd Jókai írói művészetét.

A következő novella, melyet a szerző hosszabban elemez, A fehér angyal. A balladai hangvételű, szimbolikus, modern novella Görgeiről szól, aki 1849. augusztus 13-án a világosi fegyverletételt vezette. A döntésről számos történelmi tanulmány és irodalmi mű szól. A fegyverletétel erkölcsi megítélése az árulástól a józan, embermentő tettig igen változatos volt az idők során. A novellában a retorikai szituáció a szabadságharc bukása utáni kilátástalan, kétségbeesett történelmi helyzet. A konkrét helyzet a sebesült fővezér szenvedése, bonyolult lelkiállapota. A szövegnek négy része van, rövid, drámai hatású bekezdések jellemzik. A novella lényegében képek sora. A fehér angyal keretes szerkezetű, különleges módon a keret megkettőződik. A szöveget sejtelmesség járja át, ez annak érvelésében is megmutatkozik. „Lehetséges, hogy a háttérben egy ki nem mondott ellentmondás rejtezik: áruló vagy nem áruló a forradalmi vezér?” (70). A címben szereplő fehér angyal szimbólum voltának értelmezésében is az előbbi kettőséget érezzük. Lehet esetleg pozitív előjel, szemrehányás, vagy a szomorúság, az önvád jelképe. A novella stílusára jellemző a sejtetés, a sejtelmesség és a próza ritmikussága is. ADAMIKNÉ szerint a ritmikus próza az illőség retorikai elvének megfelelően íródott, mivel a témához fennkölt stílus illik.

Az eltűnt leányok című novella kettős keretbe illeszkedik. A mű két fiatal nő sorát írja le, akik apjukat elhagyván a forradalom oldalán csatába mentek. A kereten belül a szöveg mozaikos szerkezetű. A kiindulásban fekete falakat és romokat látunk. A műfaj, ennek megfelelően rom-novella, Jókainál több hasonló szöveget találunk. Lírai, érzelmes hangvételű szöveg, a szakadozottság balladai hatást kelt. Kettős a retorikai szituáció: az egyik a szerző és a korabeli emberek gyászja, a másik pedig a két nőszereplő helyzete, akik a szokásokkal ellentétben harcba indulnak. „A novella stílusa alapvetően egyszerű. Többszörös ellentétre épül: ellentétes a lányok jelleme, de ellentétesek a mozaikok is: a másodík, a mulatós rész ellentétes a harmadik szomorú, csatatéri résszel. A bevezető és a lezáró mondatok fennkölték, az író főleg költői kérdéseket alkalmaz.” – írja ADAMIKNÉ (93).

A novellák ADAMIKNÉ szerinti második korszaka az 1850-es években megjelent szövegeket fedi le. Ezeket a novellákat mutatja be a kötet V. fejezete.

A Faustina Rómában játszódik, a második században. A címszereplő Marcus Aurelius császár felesége. A retorikai szituáció a kacérkodó Faustina viselkedése körül kialakult helyzet, ami miatt mindenki a császáron nevet. A konfliktust a férj sajátosan oldja meg: halála után istennővé avatja a nőt. „Oh a philosoph ennél égetőbb bosszút nem vehetett volna Rómán, mint hogy azt a nőt, kiben őt élteben egész Róma meggyalázta, holta után egész Rómával imádtatá, a gyalázatot, amit homlokára nyomtak, visszafizette nekik ezeres kamattal” (idézi: ADAMIKNÉ, 121).

A Shirin és A sérthetetlen című művek is a második korszakba tartoznak, ADAMIKNÉ ezek retorikai elemzését is bemutatja. Jókai szélesebb körben ismert novellái közé tartozik A nagyenyedi két füzfa, ez is a második korszak alkotása.

A Melyiket a kilenc közül? régebben szintén népszerű volt az olvasók körében. A karácsonykor játszódó történet 1856-ban jelent meg a Vasárnapi Újságban. A szöveg korábban az iskolai olvasókönyvekben is szerepelt, film és színdarab is készült belőle. A történet egy „nemzetközi vándoranekdota”, melynek német változata is van. ADAMIKNÉ szerint a novella érvelése kettős, a szöveg egésze a szépség, az öröm és a művészet mellett érvel, a mester pedig döntése mellett: egyik gyermeket sem adja pénzért cserébe, sőt a dalolás jogáról sem hajlandó lemondani.

Petőfi Sándor emlékét idézi a Sylvester-éjszakák. Jókainak több hasonló tárgyú novellája is van. A novella 1822, 1841, 1844, 1846 és 1857 Szilveszter éjszakáját mutatja be, megtudhatjuk, mi történt ezeken az éjszakákon Petőfivel, kezdve születésétől az 1822-ről 1823-ra virradó éjszakától. Az utolsó éjszakán a költő síron túli életébe nyerünk bepillantást. „Szilveszter megszemélyesítései: szeszélyes agglegény, jókedvű öreg úr; unalmas vén ember; hideg, embertelen uzsorás; jókedvű cimborá; háborult szellem – a gyász zárja le a sorozatot” (202).

ADAMIKNÉ felosztása szerint a novellák harmadik korszakába tartozik – természetesen számos más szöveggel együtt – a Miért láttál?, A Kardvas és a Villám, és a Mégsem lesz belőle tekintetes asszony. Ezek a szövegek az 1860-as és az 1870-es években íródtak. A könyv VI. és VII. fejezete foglalkozik a novellák harmadik korszakával.

Az 1880 és 1904 közötti alkotásokat ADAMIKNÉ és maga Jókai Mór is egy korszakba sorolja, kései műveknek tekinti; ezekkel a könyv VIII. és IX. fejezete foglalkozik. A szerző ebből a korszakból A leaotungi emberkék, A háromszínű kandúr, A béka, és A férj kabátja című novellák retorikai elemzését ismerteti részletesebben. – 1891-ben jelent meg A béka című novella a Nemzetben. Olyan, „mintha előre vetítené a későbbi nagy realista-naturalista író, Móricz Zsigmond témáit és stílusát” – írja ADAMIKNÉ (281). A retorikai szituáció, a „külső szituáció” az emlékezés: az elbeszélő egyes szám első személyben írja le, hogyan tértek be egy csárdába, mit láttak ott. A „belső szituáció” egy kislány tragikus helyzete. A lánynak még a nevét sem tudjuk meg, a csaplárné békának szólítja. ADAMIKNÉ szerint A béka leíró és mozaikos szerkezetű novella, mely meglepetésre, csattanóra épül: kiderül, hogy az anyátlan kislány apját, Gavallér Jóskát a következő hajnalban fogják kivégezni. Leírások alkotják a mozaikokat, az egyes szövegrészeket a sivárság, a magány kapcsolja össze.

Jókai utolsó novellája, A férj kabátja a Vasárnapi Újságban jelent meg 1904-ben, az író halálának évében. ADAMIKNÉ szerint A férj kabátja lényegében két novella, a második

az első magyarázata. Az anekdotikus, rövid történet Nizzában kezdődik, ahol Baltaváry Tihamérné, férje nélkül, a decembert tölti. Nemsokára távirat érkezik a budapesti rendőrhivataltól: kiderül, hogy Baltaváry öngyilkos lett. A történet, rövidege ellenére, több fordulatot is vesz. ADAMIKNÉ párhuzamot von az öngyilkosság gondolata és az idősödő író lelkiállapota között. A történet maga is talányos, s a valósággal való kapcsolatáról is csak sejtéseink lehetnek. ADAMIKNÉ kötete Jókai első novellájával is bővebben foglalkozott, az utolsó novella szövegközlése által a „könyv kapott egy keretet” (287).

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA kötete kitűnő segítőtársa lehet minden Jókai iránt érdeklődő olvasónak, s azoknak a magyartanároknak is ajánlható, akik Jókai novelláinak ismeretetésével szeretnék tanítványaik szívéhez közelebb hozni az író munkásságát. Az utóbbi időben számos szülő és pedagógus véli úgy, hogy Jókai olvasása már túl nehéz a mai gyerekeknek. A terjedelmes regényekhez képest a novellák minden bizonnyal könnyebben befogadhatók a fiatalabb olvasók számára.

CSÉPÁNY NIKOLETTA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Guttman Miklós

(1944–2025)

Guttman Miklós, az emberileg és szakmailag is nagyra becsült magyarnyelvész, dialektológus kollégánk 2025. szeptember 12-én, nem sokkal 81. születésnapja után, vagyis életének 82. évében elhunyt. Megrendített bennünket életvidám ember- és munkatársunk halálesete, de arra ösztönöz ez minket, hogy méltóképpen megemlékezzünk róla.

Guttman Miklós 1944. szeptember 4-én született a Vas megyei, Szombathely közeli községben, Náraiban. Szülőfalujának hagyományörző közege egész életére szólóan meghatározta valóságsszemléletét, pályafutásának mikéntjét. Itt végezte el általános iskolai tanulmányait, majd Szombathelyen érettségizett a Savaria Gimnáziumban. Ezután, 1969-ben a Pécsi Tanárképző Főiskolán szerzett magyar-történelem szakos általános iskolai tanári oklevelet, amelyet a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán előbb 1973-ban történelem, majd 1977-ben magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári diploma megszerzésével egészített ki. Már felsőfokú tanulmányai során is fogékony volt az élőnyelvi, névtani, néprajzi és helytörténeti sajátosságok iránt.

Első munkahelye a Jáki Általános Iskola volt. Itt 1969-től 1974-ig tanított. Felkeltette érdeklődését az iskolások nyelvhasználatának nyelvjárási jellemzői. A témakör később tudományos kutatómunkájának fő területe lett.

A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvi (később Nyelvészeti) Tanszéke az idő tájt volt alakulóban, és az alapító tanszékvezető, Szabó Géza meghívta szervezeti